

K problémům interpretací vztahů lokálního mezolitu s neolitem

† Slavomil Vencel

1. ÚVOD

Archeologické interpretace (o něž jsem se občas pokoušel, třebaže pronásledován pocitem, že jde o riskantní skládání neúplných puzzle v bludišti křivých zrcadel) tvoří smysluplnou složku oboru, vycházející-li z archeologických pramenů a plně je respektují. E. Brinch Petersen (2016, 59) nicméně s realistickou skepsí soudí, že naše interpretace sdílejí osud člověka podle knihy Jób, 14:2, kde se přibližně praví, že člověk jako květina vykvete, odkvete a jako stín zmizí. Zhruba totéž ovšem platí i o paradigmatech, jejichž posloupnosti tvoří dějiny věd: také archeologie již prošla během poměrně krátkého vývoje řadou z nich (teorii a metodologii se systematicky věnuje *Neustupný 2007; 2010* s lit.), jejichž normativní struktury zdůrazňují až preferují vždy jen některé aspekty reality, zatímco jiné systémově pomíjejí a nehodící se případně výslovně popírají. Zdá se, že současné archeologii citelněji schází pozornost, věnovaná nižší úrovni teorie (snad „middle range theory“ dle terminologie L. R. Binforda), zabývající se prostorem mezi vysokou teorií a konkrétními archeologickými situacemi a fakty: mezery mezi nimi totiž zpravidla vytvářejí prostor pro sériové fabrikace fabulací (cf. přehled přístupů k neolitizaci např. *Tichý 2014* s lit.). Naše postfaktická doba dává často přednost žonglování s rozmělnovanými fakty a libuje si v prezentaci mínění a názorů, přičemž za teorie nebo interpretace se vydávají i domněnky, resp. vzdušné zámky bez jakékoli opory ve hmotných pramenech, zato však za pomoci pojmů antického původu jako *deus ex machina* (kupř. samohybný „neolitický balíček“ nebo podobně smyšlené kultovní požáry pravěkých domů podle E. Bönische: cf. *Vencel 2016b* s lit). Soudím, že úspěšnost interpretací závisí hlavně na *vědomí souvislosti a široké znalosti hmotných pozůstatků v konfrontaci s hmotnými i nehmotnými daty příbuzných oborů*, použitelnými ke stínovému vyplňování mezer v archeologických nálezech; srovnávací metoda tak zpřístupňuje data ostatních oborů, jejichž prameny trpí neúplností odlišného typu. Jde tedy o využití asymetrických nedostatků obsahu srovnávacího materiálu napříč hranicím jednotlivých oborů, a to za bezpodmínečného souladu se svědectvím hmotných pramenů včetně výsledků analýz přírodních věd.

Pro konkretizaci předchozích tvrzení využiji druhou část knihy *Květina a kol. 2015* (prvé části knihy věnovali pozornost *Kuna – Kunová 2017*, kteří si již povšimli nespojitosti obou částí, způsobené zřejmě paralelním a na sobě nezávislým psaním), shrnující aktuální stav vědomostí autorů spisu o období neolitu jako klíčové etapy vývoje lidské společnosti, která se po nepředstavitelně dlouhé době – podle dnešních znalostí ca třímilionové – vývoje lidské kultury na základě obživy sběrem a lovem včetně rybolovu obrátila – zčásti pod tlakem změn přírodního prostředí – k intenzivnímu sběru, směřujícímu k zemědělství a chovatelství, což v průběhu překvapivě krátké doby příliš nepřekračující deset tisíciletí akcelerovalo vývoj paralelním děním na několika místech planety od úrovně samozásobitelských vesnic až k nejstarším městským a stratifikovaným společnostem starověkých civilizací.

Všeobecně je známo, že archeologie nerekonstruuje minulost z toho, co bylo, ale jen z toho, co zbylo, přičemž prameny směrem do minulosti kvalitativně i kvantitativně radikálně (teleskopicky) řídnu, což možnosti interpretací nejstarších období minimalizuje pro sekundární chudobu pramenů, způsobenou dlouhotrvajícími a intenzivními postdepozičními procesy. Třebaže nás nedávná amatérská minulost archeologie trvale poznamenává dědičným hříchem starožitnictví a náklonností k deskripci, takže ve srovnání s historií, natož filosofií, zůstáváme nadále podstatně mladším, a proto myšlenkově méně vyzrálým a sofistickým oborem, jenž nicméně již po několika málo generacích profesionalizace dosahoval věrohodných výsledků vlastními ověřenými postupy a metodami; ty jsou v posledních desetiletích v oblasti mikrodat i makrodat významně obohacovány stále rozšiřovaným rejstříkem dokumentačních a analytických technik i metod přírodních věd. Zatímco věrohodnost dat získaných prostředky vlastní specializace bývají odborníci schopni kriticky posuzovat, data ostatních věd přejímají zjednodušeně a víceméně nekriticky, bohužel často i bez možnosti jejich nezávislého ověření; výsledky

mezioborové spolupráce pak závisejí na míře schopností zúčastněných vědců všech oborů kvalifikované přesahovat limity vlastních specializací. Na příkladu již sedmdesátiletého vývoje, resp. zdokonalování ¹⁴C datování je z neustálého upřesňování dat zřejmé, že i výsledky – zejména relativně nových – přírodovědných metod nutně podléhají vývoji, jakkoli jsou od prvopočátku deklarovány jako exaktní; podobný proces nyní až překotně probíhá např. v archeogenetice. Budoucími objevy jen částečně odstranitelná neúplnost archeologických pramenů ponechává část otázek otevřenou, třebaže u některých se řešení díky úzké mezioborové spolupráci k odpovědím přibližuje, a to přesto, že odlišné možnosti a limity jednotlivých oborů vedou v mnohých případech i nadále k výsledkům dílem mimoběžným, dílem dočasně rozporným. Dílčí, neúplná pravdivost výsledků jednotlivých věd se projevuje diskrepancemi jak mezi jednotlivými humanistickými obory, tak i mezi humanistickými a přírodními vědami, což si vynucuje trvalou pozornost při vymezování hranic kompetencí.¹

2. OTÁZKA VZTAHŮ MEZI MEZOLITICKÝM A NEOLITICKÝM OSÍDLENÍM STŘEDNÍ EVROPY

Zmíněný tuzemský pokus o výklad průběhu neolitizace střední Evropy (*Květina a kol. 2015*, 307 sq.) se skládá z kapitol osmi autorů, v nichž část informovaně shrnuje stav a směry bádání, jiné pouze neosobně a občas nekriticky referují o významných lokalitách (např. kap. 8.10, 9.20, 9.21), další shrnují poznatky o jednotlivých typech nálezů (kupř. kap. 9.5, 9.6), některé pak byly sepsány bez osobního zaujetí a vkladu, s omezenou znalostí stavu poznání, ojediněle i terminologie (kap. 9.10, 9.11). Texty spojuje i mělká oborová paměť (znalost literatury omezená na poslední desetiletí), jednostranná obeznamenost pouze s neolitickými prameny a častá absence kritického přístupu k pojednávaným tématům, nehledě k chybění úsilí vztáhnout konkrétní archeologické prameny k obsahu prvé části monografie.

Druhou část monografie *Květina a kol. 2015* významně tmelí sdílená nedůvěra autorského kolektivu k poznatkům svého vlastního oboru, jestliže nekriticky zastávají výklad starších výsledků archeogenetických analýz (*Zvelebil – Pettitt 2008*), resp. generalizují tvrzení o významném podílu lokálních mezolitiků na vznik a utváření neolitu v Evropě, vycházejícím ze situace především v severních oblastech kontinentu. Třebaže v době vzniku textů spisu *Květina a kol. 2015*, 307 sq. již byly známy archeogenetické analýzy středoevropských pramenů s opačnými výsledky (např. *Bramanti et al. 2009; Pinhasi et al. 2012*), nyní považovanými za správné (cf. *Černý – Hofmanová – Květina 2017*, 244), autoři zmíněné syntézy (1) převzali interpretaci někdejších (nyní antikvovaných) výsledků archeogenetiky, které nebyli schopni nezávisle kriticky posoudit, natož potvrdit hmotnými prameny, a (2) zastávali z nich vyvozované závěry, které stavu poznání místních archeologických pramenů mezolitu neodpovídají; navíc (3) ignorovali již ve 20. letech minulého století vytvořený časoprostorově koherentní archeologický systém (*Childe 1925; 1929*), vytvořený tímto Australanem díky jeho uchopení pravěku Evropy v kontinentálním měřítku, nikoli jako matoucí tříště moderních lokálních, resp. národních archeologií. Childovo pojetí, růstem pramenů průběžně doplňované a upřesňované doklady o inovační, strukturální i artefaktuální závislosti středoevropského neolitu na vývoji v jv. Evropě, prokázalo v míře odpovídající kvalitě a kvantitě tehdejších pramenů expansi zemědělství a chovatelství, vycházející z předoasijské oblasti. Jeho vývojové schema doznalo radikální změny pouze v oblasti absolutní chronologie, která nyní stvrzuje zejména díky AMS ¹⁴C platnost takřka stoleté Childovy archeologické konstrukce.

Názory na otázku neolitizace Evropy ovlivňoval od počátků fakt, že zmíněné zjištění jihovýchodního původu evropského neolitu (*Childe 1925; 1929*) se v Británii nesetkávalo s nadšením, neboť bezděky stávkou tehdy imperiální velmoc do periferijní pozice, kterou sice geograficky zaujímá, ale nemíní akceptovat. Tamní odbornou kompenzaci představuje dodnes důraz na význam poznání mezolitu, jenž se v severní Evropě rozvíjel vzhledem k pozdějšímu nástupu neolitu po delší období, navíc se tamní prameny v podmáčených oblastech uchovaly podstatně úplněji než v suchém vnitrozemí, což později vedlo ke konstrukci pokročilých, tzv. komplexních forem mezolitu, které se měly samovolně vyvíjet směrem k neolitu (*Zvelebil 1994; Tringham 2000* aj., následovaní nejen německými archeology). Tvrzení o růstu komplexity v mezolitu podrobil kritice na pramenech z regionu Železných vrat již D. Borić (*2002*, 1036), jenž tyto názory uvedl do souvislosti s postkoloniálními sympatiemi k lovcům a sběračům, vycítil z nich nostalgii po blahobytných zlatých časech, ztotožněných s obdobím mezolitu. C. Bonsall (*2008*, 275) podrobně doložil, že růst komplexity mezolitu není v regionu Železných vrat prokazatelný: za znaky komplexity se považují usedlost (tento faktor však v regionu platí jen podmíněně, neboť volbu tamních sídel podstatně

¹ Text vznikl s podporou dlouhodobého koncepčního rozvoje Archeologického ústavu AV ČR Praha RVO: 67985912.

limitovaly specifické přírodní podmínky), tvorba přiměřených zásob (doklady však scházejí, reálně lze uvažovat o pravděpodobném, nicméně nedoloženém sušení ryb; vedle toho se C. Bonsall /2008, 262/ pokusil upozornit na možný význam konzumu psů ve Vlasac, kde se frekvence výskytu jejich kostí /20 %/ nachází za srnci /68 %/, ale před divočáky /12 %/; vzhledem k tomu, že se psi jako všežravci mohli živit hlavně zbytky ryb, mohli podle jeho mínění sloužit jako rezervní zdroj potravy; výsledky sondáží ve Vlasac z let 2006–2009 však jeho názor zpochybnily, protože na 15 % psích kostí se nacházejí stopy psího chrupu, takže tam psi příliš krmeni nebyli; navíc podstatně méně psích kostí nese stopy konzumu lidmi, resp. zářezy nebo termální změny: cf. *Borić et al. 2014*, 11 sq.). Za další příznak kulturní a sociální komplexity platí v etnohistoricky doložených společnostech sdílení interiérů domů více rodinami (*Kent 1990*), jenže jednoprostorové domy v regionu ukazují spíše na opak. Vedle intenzifikace vojenství, v regionu nepozorované, se rovněž za znak komplexity považuje ekonomická intenzifikace, jenže oblast Železných vrat vykazuje stabilní závislost na akvatických zdrojích (jak prokázal *Bonsall 2008*, 275 sq., na základě kombinace svědectví chemických rozborů lidských kostí a chronologie AMS ¹⁴C); rovněž neměnná zůstala během mezolitu i pohřební praxe. Nástup kulturních změn v regionu (kamenné plastiky, kamenné stěny domů, maltové podlahy, pohřbívání v domech) byl podle C. Bonsalla časově blízký šíření starčevsko-krišské kultury v širším okolí Železných vrat. Zhruba současné opuštění rybářských lokalit na březích Dunaje (s výjimkou lokality Lepenski Vir) souviselo s nástupem období výrazného ochlazení a zvlhčení ca 6300–6000 cal. BC (tzv. 8.200 cal. BP event), kdy se stálá sídliště ohrožovaná na březích Dunaje povodněmi údajně musela přesunout na – dosud však nezkoumané – vyšší terasy, protože pobřežní lokality mohly tehdy sloužit už jen jako kotviště a pro sezónní rybolov, jehož výnosy ovšem tehdy pro ochlazení vod poklesly.

Od ca 6000 cal. BC vykazuje chemický rozbor lidských kostí z regionu Železných vrat změnu stravy s vyšším podílem proteinu suchozemského původu (*Bonsall 2008*, 277), což zhruba souhlasí s nástupem keramiky a dalších artefaktů starčevsko-krišské kultury, a to včetně změny pohřebního ritu; tehdy došlo k pokusům o znovuosídlení pobřežních lokalit na Dunaji, na nichž však nebyl prostor pro zemědělství ani chov dobytka: proto se pobřežní osídlení patrně omezovalo na časově omezené účelové pobyty v obdobích tahů ryb a k lovu vodních ptáků; patrně proto se na nich nevyskytují kosti domácích zvířat a jiné znaky neolitu.

Neolit se z Blízkého východu šířil převážně pobřežní mořeplavbou; jeho podobu formovaly jednak lokální přírodní podmínky (v hornatých oblastech dominovalo chovatelství, jinde doplňoval obživu rybolov), jednak archeogenetická příslušnost šířitelů (podíl nositelů zemědělství mtDNA haploskupin N1h a H ve Středomoří západním směrem ubývá až mizí). Osu šíření neolitu do vnitrozemí tvořily vodní toky, na Balkáně hlavně Dunaj a jeho přítoky.

2.1. Vznik kultury LnK: expanze neolitu jako proces adaptační rustikalizace a kulturní degradace

Z pohledu zakarpatské části Evropy se proces šíření neolitu Balkánem, resp. Podunajím (např. *Pavúk 2014* s lit.), jeví od sklonku 7. tisíciletí BC jako série expansí skupin, oddělujících se od mateřských center s rozvinutou dělbou práce (motivovaných nejspíš snahou o obsazení další zemědělsky využitelné půdy, resp. pro uspokojení vůdcovských ambic mladších synů). Dceřinné segmenty zemědělských komunit si sebou nebraly jen materiální, ale i významem rovnocennou vědomostní a zkušenostní výbavu: samotné osivo a chovná zvířata (obsah imaginárního samohybného neolitického balíčku) by nevedly k přežití bez agrotechnických znalostí, bez umění pěstovat plodiny od přípravy půdy, setí ve vhodnou dobu, ochrany zahrad a polí před škůdci včetně lidí, včasnou sklizeň a znalost způsobů uskladnění, bez schopnosti plánování, strategie a návyku vytváření zásob pro odloženou spotřebu, bez ideologie i praxe každodennosti, schopnosti trávení potravy ve formě piva i chleba, nehledě ke znalosti technologie stavby domů, výroby náradí (nejen keramiky a hlazených nástrojů) a dalších znalostí a nezbytných dovedností, převzatých z praxe mateřské komunity. Některé schopnosti se však v neúplných fragmentech mateřských populací dále nerozvíjely pro bezprostřední tlak lokálně pozměněné každodennosti, v níž se podstatně lépe uplatňovali nespécialisté, versatilní improvizující všumělové, svým příkladem úspěšně formující mladou generaci, která mateřskou společnost s pokročilou dělbou práce nepoznala, a proto ji pak sama nedokázala reprodukovat, natož rozvíjet. (Vzdálenou paralelu obdobného procesu představuje osud nedospělých dětí intelektuálů, kteří byli v době Mao-Ce-tungovy kulturní revoluce v 60.–70. letech 20. století vystěhováni z městských center do odlehlých oblastí zemědělského venkova „na převýchovu“. Po skončení tzv. kulturní revoluce se generace vzdělanců vracela do měst ke svým kvalifikovaným profesím, jenže jejich mezitím dospělé, ale nevzdělané děti, zčásti již s vlastními rodinami

většinou zůstaly, neboť se jako vesničané neměly kam vracet, dovedly reprodukovat jen lokální vesnický způsob života.)

Příklad expanze segmentu společnosti prekeramického neolitu nejspíše představuje kultura Lepenski Vir (6300–6000 cal. BC dle *Bonsall 2008*), která se ve specifickém a od okolí izolovaném prostředí Železných vrat, určujícím závislost obyvatel na akvatických zdrojích Dunaje, prezentovala takřka urbanistickou realizací sofistikovaných a normalizovaných staveb (celkem 73) zhruba trapezovitého půdorysu s nefunkčně zdobenými kamennými obdélníkovitými vestavbami v jejich podlaže (funkčně snad domácimi obětními jamami?, sotva krby, scházejí-li v nich stopy ohně) a antropomorfními i zoomorfními skulpturami božstev (celkem 54), jejichž ojedinělost zřejmě souvisí s použitím specifické lokální suroviny, jíž byly pískovcové valouny z Dunaje; koncept a profesionalita provedení staveb i ustálená forma stylizace skulptur prozrazují, že jejich idea pochází z prostředí společností s vyspělou dělbu práce (a proto nejsou srovnatelné např. s obydlími nebo s převážně dětsky naivními výtvarnými projevy mezolitu jinde v Evropě: cf. *Plonka 2003*). Plastiky z Lepenského Viru byly od doby objevu vztahovány k oblasti rozšíření natúfienu (*Srejović 1969; Müller-Karpe 1969, 91*). Navzdory existenci superpozic trapezovitých staveb (které nejsou podobně jako plastiky – které byly navíc reutilizovatelné – absolutně přímo datovatelné) není stratigrafie eponymní lokality pro svažitost terénu (formovaného gravitačními pohyby sedimentů, splachy a sešlapáváním, přestavbami trapezovitých obydlí) a při absenci zřetelných rozhraní mezi vrstvami jednoznačná, takže tvrzení D. Srejoviče (*1969*) o kulturní degradaci, resp. zhoršení kvality staveb i úrovně skulptur ve fázi II, které by odpovídalo procesu regrese v důsledku izolace mladší generace od kultivovaného prostředí mateřské kultury, lze sotva verifikovat. Vývoj kultury Lepenski Vir zjevně ukončila expanze starčevské kultury. (Lepenski Vir i starší Vlasac působí dojmem neúspěšných epizod izolovaného úsilí skupin kolonistů z pokročilého prostředí prekeramického neolitu B o přežití ve specifickém přírodním prostředí vnitrozemí balkánského barbarika.)

Vlny neolitických kultur expandujících na Balkán (tehdejší migrace od počátků neolitu objektivně dokládají analýzy izotopů stroncia: *Borić – Price 2013*) se od sklonku 7. tisíciletí archeologicky projevovaly (*Pavúk 2014, tab. 1; navzdory existenci dat AMS ¹⁴C se chronologii neolitu dosud nedostává potřebné přesnosti*) především výskytem osídlení s různými druhy monochromní i malované keramiky technicky kvalitních a tvarově vesměs kultivovaných variant (soudě podle kvality provedení i výskytu podstavových prstenců, válcovitých nožek nebo profilací okrajů), na něž od přelomu 7. a 6. tis. BC navázaly varianty lokálních kulturních skupin, označovaných v Bulharsku souhrnně jako Protostarčevo (paralelní s Karanovo 10 a Padina B), vyskytující se od řeckého i bulharského pobřeží Egejského moře přes Bulharsko až do Srbska (*Pavúk 2014, tab. 2*). Na jejich základu vykristalizovala někdy po 5800 BC kultura Starčevo–Körös–Criş, zasahující na východě až do Olténie a severně po Dunaji až do jz. Maďarska; dělí se na tři stupně, z nichž první dva mají být současné s počátky nejstarší LnK na jz. Slovensku (Nitra–Hurbanovo a Bíňa), sv. Rakousku (Brunn) a sz. Maďarsku (Balatonszárszó, Budapešť); ve třetím stupni (Bicske, Milanovce, Žopy, Litice, Gniechowice), současném s počátky kultury Vinča A, LnK expandovala přes Moravu do jižního Polska a patrně přes Čechy až do povodí Mohanu a Rýna.

Neolitizace značné části střední Evropy tedy vycházela z primárního centra v Karpatské kotlině na obou březích Dunaje, kde proběhla i adaptace na prostředí odlišné od balkánského m.j. vytvořením konceptu dlouhých domů, v chovatelství – na rozdíl od Balkánu – dominancí hovězího dobytka, vznikem nových kultovních forem, patrných např. ze svěbytného pojetí antropomorfních zobrazení aj. (*Pavúk 2014, 204 sq., mapy 3 a 4; Burgert 2015, 411 sq.*). Zaznamenání zaslouží fakt, že se od sklonku 7. tisíciletí BC v průběhu lokálních adaptací neolitiků při postupu Balkánem nevyskytují stopy po kontaktech, natož po nějaké formě závislosti neolitiků na jen vzácně doloženém lokálním mezolitu.

Existuje však objektivní rozpor mezi relativně nízkým počtem lokalit nejstarší LnK (podle J. Pavúka je horizont Flomborn s ekvivalenty v českých zemích současný s nástupem keramiky s výzdobou tzv. notových hlaviček ve skupině Kesthely, a proto má náležet už starší fázi mladé lineární keramiky) a expanzí překvapujícího rozsahu od Porýní až k Ukrajině. Řídkost osídlení LnK i v nejurodnějších oblastech proto nevylučuje možnost přežívání mezolitiků v oblastech zemědělství méně příznivých. Expanse LnK se dosud nekvantifikovaně připisuje exponenciálnímu růstu populace neolitiků (díky usedlosti dokázaly matky současně pečovat o více dětí na nich závislých, přičemž pevné domy a tvorba zásob zajišťovaly jejich přežití) a populačnímu přílivu z Balkánu (místy prokázanému analýzou izotopů stroncia) nebo naopak neolitizací lokálních mezolitických populací (podle mínění M. Zvelebila, D. Gronenborna aj., generalizujících specifické poměry ze sz. Evropy, z oblastí za environmentální hranici počátečního zemědělství). Proti neolitizaci mezolitiků svědčí vedle archeologických důvodů i současný stav archeogenetického poznání, dokládajícího výraznou populační diskontinuitu mtDNA mezi lovci/sběrači a zemědělci: údajně všechny kostry z intervalu před 13,5–8,3 tis. lety náležejí haploskupině U, kdežto

kosterné pozůstatky zemědělců z doby před 7,6–6,5 tis. lety nesou geny zejména haploskupin N1h nebo H, přičemž haploskupina U se mezi nimi vyskytuje údajně jen vzácně (Černý – Hofmanová – Květina 2017, 344 s lit.); existují však výrazné výjimky (cf. Bollongino et al. 2013), jejichž skutečnou frekvenci a délku lokálního přežívání předneolitických genů vyjeví teprve budoucí archeogenetický výzkum. Obecně lze za základní předpoklad koexistence neolitiků a nevýrobních společností považovat výrazně členité krajiny s výskytem zemědělsky méněcenných oblastí. Je třeba zdůraznit, že z oblasti vzniku nejstarší fáze LnK na styku sz. Maďarska, jz. Slovenska a sv. Dolního Rakouska (cf. Burgert 2015, 413) nepocházejí žádné významné mezolitické prameny, ale naopak důkazy souvislosti s kulturou starčevskou. Navzdory tomu v Česku přežívá archeologicky nepodložená představa, že se na rozvoji mladšího vývoje LnK výrazně podíleli lokální mezolitici (cf. např. Pavlů 2014b, 172 s nejnovější konstrukcí společných vsí mezolitiků a neolitiků; Květina a kol. 2015, 307 sq. s lit.), ač kartografický obraz mezolitického a LnK osídlení Čech (Vencl 2009; Vencl ed. 2013, Pl. 16) svědčí pro vzájemné „vyhýbání se“ obou populací (např. do prostoru mezolitického osídlení v severních Čechách okrajově zasáhla teprve kultura s keramikou vypíchanou; ani nehojně a patrně krátkodobé pokusy LnK o osídlení jižních Čech nevykazují doklady kontaktů s místními mezolitiky: Vencl ed. a kol. 2006; Vondrovský et al. 2018). Třebaže lze předpokládat náhodná a marginální setkání, pro styky formativního charakteru mezi mezolitiky a neolitiky scházejí archeologické důkazy. (K častějším kontaktům mezi mezolitiky a neolitiky nejspíš docházelo při sz. a severní periférii rozšíření pozdní LnK v oblastech pro zemědělství méně příznivých, kde se patrně stalo nezbytným doplňování nižších výnosů zemědělské produkce sběrem a lovem, ovšem s následnými konkurenčními vztahy, naznačenými existencí fortifikací některých osad LnK: cf. Keeley – Cahen 1989).

Důležitější než lokální poměry např. v Čechách – kam ostatně kultura s lineární keramikou dospěla již vyvinutá a konsolidovaná až po několika generacích od vzniku v primární oblasti – je přehlížený fakt (Shennan – Edinborough 2007; cf. Vencl 2009, 407), že podle databáze ¹⁴C dat z prostoru střední a severní Evropy pro interval od pozdního paleolitu do konce doby kamenné vykazuje frekvence dat maximální pokles právě pro období mladého mezolitu, což může odrážet období demografického poklesu. O možnosti ekonomického kolapsu úspěšně adaptovaných mezolitických společností již dříve nezávisle uvažovali P. Karsten a B. Knarrström (2001, 172): mohlo k němu dojít bez vnějšího násilného zásahu při souběhu zhoršení klimatu a fáze demografického růstu. Zcela nezávisle, ale podobně vysvětluje C. Bonsall (2008, 264) zánik většiny mezolitických lokalit v regionu Železných vrat: způsobil jej nástup výrazného ochlazení („malé doby ledové“ – tzv. event 8200 BP, jehož účinky se však podle sdělení D. Dreslerové u nás téměř neprojevují), spojený se zvlhčením podnebí, vedoucím na Dunaji v období 6300–6000 cal. BC k častým a extrémním záplavám, což tam snížilo přístup k základnímu akvatickému zdroji potravy, čímž se následně otevřel prostor pro expansi starčevského osídlení do regionu.

V Čechách, kde počet mezolitických lokalit jistě přesahuje tisíc, zůstává podíl lokalit mladého mezolitu nesnadno zjistitelný pro nečetnost dat ¹⁴C (Svoboda ed. 2003; Svoboda et al. 2007; Šída – Prostředník – Kuneš 2011), pro nesnadnou interpretaci morfologie trapézů (Eigner – Řezáč 2014 s lit.), pro zničení nebo překrytí lokalit na spraších působením postdepozičních procesů (např. Dreslerová – Pokorný 2004, 743), nicméně však podíl staršího mezolitu je nepochybně větší (Eigner – Řezáč 2014, 481, obr. 4, registrují pouze dvě desítky mladomezolitických nalezišť, z nichž většina leží mimo rozšíření LnK). Přitom je třeba vzít na vědomí, že kartografická zobrazení mezolitického i neolitického osídlení, formovaná primárně objemem lokální produkce biomasy, trpí deformací různými a nesourodými faktory (odlišnou nápadností, resp. viditelností i objemem pozůstatků akeramických a keramických kultur, intenzitou postdepozičních procesů, způsobem současného obhospodařování území, absencí nebo nerovnoměrností lokálního průzkumu až po vzdálenost od výzkumných center, resp. specialistů: cf. Vencl 2003; z osmi okresů nálezově relativně bohatých jižních Čech pocházelo do nedávna více než 60 % nálezů pouze ze dvou okresů: Vencl ed. a kol. 2006, 392).

Průběh procesu šíření neolitu z Balkánu do vnitrozemí Evropy vcelku naznačuje, jak se stoupající vzdáleností od společností s vysokým stupněm dělby práce přibývá znaků adaptační rustikalizace, periferizace, chudnutí a kulturní degradace, a to za trvalé absence archeologických projevů vlivu aktivit místních mezolitiků.

2.2. Otázka vztahů mezolitu a neolitu z hlediska funerálního chování

Pro posouzení problému dosud schází přiměřený objem kvalitních pramenů. Chybění pohřbů a zanedbatelné množství lidských pozůstatků z mezolitu v ČR způsobily spolu s neznalostí evropského kontextu, že se tato problematika ocitla mimo dosah diskuse o vztazích mezi lokálním mezolitem a neolitem.

2.2.1. Pohřbívání v mezolitu

Mezolitické pohřby tvoří v evropském pravěku nejstarší reprezentativní soubor dat svého druhu, přičemž jde o jediný relativně solidní zdroj informací o funerálním chování loveckých a sběračských společností (Vencl 2019a). Podle současného stavu poznání pochází ze 24 evropských zemí ca 250 lokalit s pohřby s více než 2000 jedinců (Grünberg et al. eds. 2016, 13 sq.), ale ve stejném počtu hlavně vnitrozemských států pohřby chybějí. (Podle etnografických demografických dat o hustotě osídlení loveckých, rybářských a sběračských společností lze odhadnout, že známý počet mezolitických pohřbů představuje jen 0,05 až 0,005 %, tedy nicotný zlomek počtu tehdejší populace: cf. Gramsch 2016, 392.) Pohřby se v Evropě vyskytují značně nerovnoměrně a nápadně se kumulují v blízkosti vod (zčásti i v nich), zejména při mořském pobřeží, na ostrovech, v okolí jezer nebo velkých toků (např. na Dunaji v prostoru Železných vrat); naproti tomu ve vnitrozemí jsou výrazně vzácnější nebo scházejí. Primární důvod asymetrie tvoří fakt, že sídlení na mořském pobřeží nebo v okolí velkých vodních ploch umožňovalo přístup k biomase akvatické i terestrické, takže se tam sídliště mohla kumulovat; sekundárně působil i holocenní vzestup mořské i podzemní hladiny, což místy vytvářelo optimální podmínky pro uchování organických složek archeologických pramenů; naproti tomu ve vnitrozemí záviseli lidé pouze na terestrických zdrojích, takže tamní osídlení bylo řidší; navíc se v sušším vnitrozemí zpravidla zachovaly jen méně nápadné anorganické složky pramenů.

Frekvenci nálezů mezolitických pohřbů negativně ovlivnila rovněž pohřební praxe mezolitiků, kteří kromě relativně nápadného primárního kostrového ritu praktikovali i méně nápadné způsoby, totiž sekundární žeh a také terciární ritus, jenž spočíval v opakovaných manipulacích s lidskými pozůstatky (nejprve se těla pohřbila, po čase byly pozůstatky vykopány, aby byly zbaveny měkkých tkání, a poté byly kosti opět pohřbeny, přičemž se po čase do hrobu přidávaly pozůstatky dalších zesnulých, buď úplných nebo neúplných, čímž se hroby stávaly kolektivními; následně bývaly otvírány, buď aby do nich byly přidávány další pozůstatky nebo odtud vybírány jednotlivé kosti nebo části koster k jejich přikládání do nových hrobů; učebnicový příklad terciárních pohřbů představuje pohřebiště Dudka: cf. Gumiński - Bugajska 2016; Bugajska - Gumiński 2016). Pohřby byly během mezolitu ukládány většinou jen mělce, takže při absenci pozdější sedimentace zůstávaly v dosahu orby i postdepozičních erozí, a proto často zanikaly nebo byly přehlédnuty pro nenápadnost – polovina mezolitických hrobů totiž postrádá milodary nebo konstrukce – ve srovnání s primárními kostrovými hroby, neunikajícími zpravidla ani pozornosti laiků.

V mezolitu se vyskytují jednotlivé hroby i pohřebiště (ojediněle až 177 pohřbů), vedle toho se v Evropě místy vyskytují dlouhodobě užívaná kolektivní pohřebiště v jeskyních, převisích i pod mohylovitými hromadami kamenů; běžně se pohřbívali novorozenci až senilové obou pohlaví. Milodary se vyskytují jen u poloviny pohřbů, bohatě vybavené hroby jsou vzácné a náleží dětem i starším mužům. Časoprostorovým dimenzím výskytu mezolitických pohřbů odpovídá variabilita lokálních forem i projevů. K výrazně specifickým rysům mezolitického funerálního chování náleží rituální pohřby zvířat na pohřebištích, zejména psů, a to občas i s milodary, zřejmě v uznání jejich rovnocennosti s ostatními lovci; v optimálních podmínkách pro zachování zvířecích kostí se na pohřebištích nalézají desítky druhů kostí savců, ryb, obojživelníků, plazů, ptáků (např. v oblasti Železných vrat nebo Dudka v sv. Polsku), nesoucích zřejmě symbolické významy, neboť nezřídka jde o nejedlé části těl (parohy, letky nebo pařáty, želví krunýře aj.); nápadný rys představují i částečné pohřby, mezi nimiž vynikají pohřby jednotlivých lebek i jejich skupin, případně pohřby bezhlavých koster; specifickou formu kostrových pohřbů představují pohřby vsedě. Zatímco předchozí rysy odlišují mezolitické pohřbívání od projevů ritu evropských neolitických kultur jihovýchodního původu, zřejmě nenáhodně shody jeví funerální praxe pozdně paleolitického natúfienu a návazných fází prekeramického neolitu v Levantě (Vencl 2019a). Mezolitická funerální praxe se podílela na utváření pohřebního ritu neolitu pouze v oblastech, kde neolitizace probíhala beze změn genofondu (západní a severní Evropa a zčásti Asie).

Mimo mezolit zatím nedoceneným pramenem, souvisejícím s výskytem lidských pozůstatků, představuje do nedávna přehlížený výskyt rozptýlených lidských kostí (LHB - Loose Human Bones: cf. Vencl 2019a s lit.), zjišťovaný v důsledku detailní preparace mezolitických kulturních vrstev, obsahujících drobnotvarou štípanou industrii. Jde o samostatnou kategorii heterogenního původu v rejstříku kulturních a tafonomických procesů, neboť vznikala intencionálními i nezáměrnými zásahy do lidských pozůstatků i v důsledku přírodních postdepozičních procesů. LHB bývají nejčastěji interpretovány jako důsledek terciárního (vícefázového) pohřbívání, nelze však vyloučit ani stopy po nadzemních formách pohřbívání, některé však dokládají uchovávání lidských kostí jako intimních památek, memorabilií, závesků ve funkci ochranných amuletů; jiné však vznikaly následkem nepohřbívání za epidemií, nájezdů,

hladomorů, ale rovněž činností zvířat (bioturbací), postdepoziční destrukcí pohřbů aj. Na důkladně zkoumaných evropských mezolitických lokalitách se vyskytují na souši i ve vodě, třebaže nerovnoměrně, takže od jednotlivých kusů po tisícová množství. Vedle LHB představuje exaktně prokázaná antropofagie jen méně významný projev nepohřbívání (Vencl 2016a s lit.).

Současný stav poznání evropského mezolitu dovoluje předpokládat, že i u nás budoucí objevy potvrdí polyrituální funerální chování mezolitiků, tedy existenci primárního kostrového ritu (možná včetně pohřbů vsedě a pohřbů do vody), sekundárního žehu a navíc i terciárních pohřbů, vznikajících vícestupňovými procesy pohřbívání disartikulovaných a zpravidla v různé míře nekompletních kosterních pozůstatků, a to často společných pohřbů nebo pohřebních míst s pozůstatky více osob, a to v kterékoli funerální formě, úpravě i úplnosti. Pohřby se v mezolitu často vyskytují v blízkosti sídlišť, zčásti i na nich (opakované krátkodobé využívání lokalit k sídlení bez možnosti rozlišit následnost, resp. současnost jednotlivých událostí však předchází údaje zpochybňuje). Vysychavé podloží i praxe nehlubokých pohřebních jam snižují naději na jejich dochování; objevy pohřbů lze v Čechách očekávat spíše mimo suché sedimenty převíšů a mimo suché nebo kyselé půdy sídlišť pod širým nebem.

Třebaže sídlištní pozůstatky mezolitu v Čechách jistě přesahují tisíc nalezišť, neznáme dosud ani jediný pohřeb (nález několika dislokovaných kostí muže ve skalní štěrbině na vrchu Bacín nelze jako pohřeb jednoznačně interpretovat). Kromě toho se kosterní pozůstatky omezují na několik jednotlivých nálezů ze sídlištních kontextů (zloemek kosti lebky, 2 články prstů a 4 zuby; Vencl 2019a s lit.)

2.2.2. Neolitické pohřbívání v Čechách

V nejstarší fázi rozšíření kultury s lineární keramikou (LnK) pohřebiště scházejí (Pavlů 2014a, 5; objevují se až v období kolem 5300 BC: Nieszery 1995), což zhruba odpovídá situaci v jv. Evropě, odkud pocházejí jen nečetné doklady pohřbů (z Bulharska se pohřebiště uvádějí od období Hamangia I-II, 5250–4900 cal BC, cf. Todorova 2002, 38, pravidelně však vystupují až od horizontu Karanovo VI – Gumelnița – Lengyel).

Podle M. Zápotocké (1998a, 159; resp. Pavlů – Zápotocká 2007, 83) pochází z LnK v Čechách celkem ca 90 hrobů s asi 100 jedinci (z toho 84 jednotlivých hrobů, 4 dvojhroby a 1 hrob 5–6 dětí), a to z 52 katastrů: oproti zjištěným 720 sídlištím se hroby našly jen na ca 7 % lokalit, ale na rozdíl od Moravy a sousedních zemí postrádáme zatím pohřebiště. Běžně se vyskytují standardní kostrové hroby ve skrčené poloze, ca 23 % pohřbů však pochází ze sídlištních jam, v nichž některé kostry leží v nepietní poloze; jen vzácně se na sídlištních našly zlomky lidských kostí, některé se stopami opálení a řezání, které by po odborné analýze mohly přinést doklady antropofagie, případně snad i terciárního (vícestupňového) ritu. Možnost výskytu rozptýlených zlomků lidských kostí v nálezovém horizontu, doložená dosud hlavně v mezolitu, by při budoucích odkryvech sídlišť LnK měla být brána v úvahu.

Během asi 100 let výzkumů se v Čechách našlo ca 90 pohřbů kostrových, ale teprve před 20 lety první žárový pohřeb LnK (Litice na Plzeňsku, 1998); převaha nálezů kostrových pohřbů nad žárovými je v prostoru rozšíření LnK běžná, nikoli však tak extrémní jako u nás. Na frekvenci nálezů pohřbů významně působí (1) výrazně rozdílná nápadnost jednotlivých forem pozůstatků (kostry si povšimne i laik, kdežto nevelké shluky uhlíků a drobné zlomky kalcinovaných kostí mohou uniknout pozornosti i odborníka, nemluvě už o výskytu rozptýlených lidských kostí (LHB), a (2) odlišný vztah jejich uložení k tehdejšímu povrchu: primární pohřby se ukládaly hluboko do země z důvodů hygienických i z obavy před porušením těl všežravci (vlky, psy, jezevci, černou zvěří), to však u sekundárních pohřbů žehem bylo zbytečné, takže byly obvykle ukládány nehluboko pod povrch, což mohlo být kompenzováno navršením rovu až mohylky shrnutím hlíny z okolí. Na povrchu zemědělsky využitelných ploch však dlouhodobému obdělávání i erozi odolávaly leda megality. Akademickou otázkou zůstává, do jaké míry se na frekvenci kremací v Čechách negativně nepodílelo letité přesvědčení o monorituálním pohřbívání LnK.

Přehlednout nelze fakt, že rozsáhlé odkryvy sídlišť LnK v Bylanech (1952–1993) přinesly pouze pranepatrné množství lidských pozůstatků (obj. 167 kosti novorozence, obj. 1138 zlomky holenní kosti dospělého, obojí ze sekce A: Zápotocká 1998b, 126); deficit hrobů tam byl pocíťován od počátku, ale kopané sondáže od roku 1961 a zvláště velký projekt strojových i kopaných sond v 70.–80. letech v okolí všech mikroareálů zůstal pro LnK neúspěšný (Zápotocká 2005, 47; Pavlů 2014), takže v archeologickém obrazu společnosti lidí LnK v Bylanech se po několik set let neumíralo, ledaže by nálezy z obj. 167 a 1138 představovaly v jámách náhodně uchované trosky kategorie ekvivalentní rozptýleným lidským kostem (LHB), které se většinou nedochovaly v důsledku zániku neolitických povrchů splachy i orbou. (Projekt Bylany byl determinován dobou svého vzniku: od r. 1953 byl veden především pro získání pramenů k vytvoření vnitřní chronologie LnK na základě analýzy výzdoby a morfologie keramiky; teprve po výsledcích prvních výzkumných sezón, realizovaných úzkými sondami sudá-lichá, se vynořila druhá

dominanta projektu v podobě odkryvu půdorysů dlouhých domů, přitažlivých odborně i mediálně, což vedlo k extenzivním plošným strojovým odkryvům, při nichž zůstávala v centru pozornosti keramika, zatímco význam ostatních náleзовých kategorií byl brán na vědomí se zpožděním; spolupráce s přírodními vědami tehdy spočívala v pouhé determinaci druhů v nálezech, předkládaných specialistům terénních prací se neúčastnících.)

V prostoru rozšíření kulturního okruhu LnK se záhy vyjevila převaha primárních kostrových pohřbů ve skrčené poloze a méně četných kremací, nehledě k nálezům lidských pozůstatků ze sídlištních jam a z jeskyní; v prostoru od severovýchodní Francie a Holandska až po Ukrajinu se vyskytují kostrová i birituální pohřebiště² (Pavúk 1972; Nieszery 1995; Jeunesse 1997; Šmíd 2013; Neugebauer-Maresch – Lenneis 2015; Dębiec 2016). Prostor výskytu pohřbů žehem, vzácnějších pro nižší nápadnost i mělčí uložení, se rozšiřuje až postupně a se zpožděním: teprve nedávno přibýly objevy z Moravy (Šmíd 2013), Polska a západní Ukrajiny (Dębiec 2016 eviduje v Polsku jedno pohřebiště se 36 kremacemi a 17 výskytů jednotlivých hrobů; vedle toho zaznamenal i tři nálezy z Volyňska na Ukrajině); proto se další objevy kremací LnK v Čechách jeví jen jako otázka času, resp. intenzity pozornosti. K nerovnováze mezi prameny sídlištních a pohřebních segmentů LnK pravděpodobně přispěl fakt, že značná část mělce uložených žárových pohřbů zanikla orbou a splachy, případně i mechanizovanými odkryvy nadloží při plošných výzkumech, vesměs realizovaných pod úrovní neolitických povrchů. Dosud dochované popelovité skvrny s kalcinovanými zbytky kostí mohou být pro nevýrazné obrysy nenápadné a na hektarových plochách odkryvů jsou přehlédnutelné i pro odborníka: je třeba připomínat, že k dokonalému poznání mezolitického pohřebního ritu podstatně přispěla existence drobnotvaré štípané industrie, vyžadující detailní a odborně i časově náročnou preparaci náleзовých situací. (Teoreticky nelze vyloučit, že by hypotetický terciární hrob s pozůstatky více jedinců mohl být na hektarových plochách odkryvů evidován bez detailní dokumentace jen jako shluk lidských kostí v domněle sídlištním objektu.)

K redukci rituálních pohřbů kultury s lineární keramikou částečně přispěla existence násilí v podobě kanibalismu (Vaihingen, Herxheim: Boulestin – Coupey 2015; Vencel 2016a, 560 sq. s lit.) a hromadných ozbrojených útoků, jejichž archeologickými projevy jsou masakry, resp. hromadné hroby typu Talheim, Aspern aj. na straně napadených komunit a sídliště typu Herxheim na straně útočníků (Boulestin – Coupey 2015; cf. Vencel 2019b), kam byli zajatci zavlčeni ke konzumaci spolu s ostatní kořistí, jejíž součástí byla keramika, pokud zčásti nesloužila jako obaly na potravu během cesty. Oběti násilí z pohřebních pseudopříkopů lokalit typu Herxheim i z hromadných hrobů se stopami násilného usmrcení představují doklady autodestruktivního chování v rámci této populace, jímž se projevuje krize na sklonku vývoje LnK. Nespecifikované materiální i ideové důvody vedly na sklonku LnK ke strukturálním změnám, archeologicky se projeví vznikem návazných kultur s keramikou vypíchanou a hinkelsteinskou. (Autodestruktivní procesy uvnitř LnK mohly patřit mezi faktory, které přispěly k podstatné redukci genů nositelů LnK, které v Evropě již po ca dvou tisíciletích takřka vymizely.)

I při zběžném porovnání funerálních pramenů evropského mezolitu a balkánsko-podunajského neolitu vyvstává jejich odlišnost, nezávisle stvrzená i archeogeneticky: komplexní mezolitické pohřbívání (trvajícím v Levantě již od pozdního paleolitu, resp. natúfienu, do konce prekeramického neolitu PPNC) včetně výrazného kultu lebek se od pohřebního ritu časné fáze komplexu balkánsko-podunajských kultur s převahou primárních kostrových hrobů odlišuje, což m.j. nastoluje problém, do jaké míry se mohli nositelé odlišných ideových světů vzájemně chápat. Jestliže se ve střední Evropě i v oblasti pohřbívání nejeví návaznost mezolitu a neolitu reálně, pak v atlantické oblasti mezolitická tradice kolektivního pohřbívání v jeskyních a pak v hrobkách přetrvala zřejmě především proto, že tam ke genetické výměně nedošlo a místní mezolitici přejímali kulturní prvky, a tím spíše duchovní svět neolitiků jen výběrově.

Třebaže se kultura s keramikou vypíchanou obecně považuje za dceřinný klon LnK, její funerální praxe se od počátku vývoje odlišovala nadpoloviční převahou kremací (jejichž počet byl vyšší jak vzhledem k případu zániku desítek pohřbů orbou vyvýšených ploch v místech destrukce tří dlouhých domů LnK v Miskovicích, případně by se zvýšil i po ¹⁴C datování hrobů bez milodarů z Plotiště nad Labem, které byly započítány k pohřebišti z doby římské: cf. Zápotocká 1998a) i výskytem nejméně osmi pohřebišť; na druhé straně pokračovalo kostrové pohřbívání ve skrčené poloze, ale i nečetné pohřby v sídlištních jamách, včetně těl pohozených nebo jejich částí, občas i samotných lebek; poměr počtu sídlišť k četnosti lokalit s pohřby ve srovnání s LnK se výrazně nezměnil (640 katastrů se sídlišti ku 62 katastrům s pohřebišti). Rozdíl patrně ovlivnila nižší viditelnost převažujících kremací a možná i ideová přestavba, následující po krizi na sklonku LnK.

² Interpretace výskytu prázdných hrobových jam (ca 10 %) na pohřebištích LnK představuje problém, obecně znamená nikoli výjimečnou nedostupnost těl zemřelých (Lenneis 2010).

V současnosti překotně vzrůstající objem deskripce pramenů i dílčích pozorování a interpretací představuje výzvu k nadregionálnímu srovnávacímu studiu kulturně specifických důvodů nerovnováhy sídlištních a funerálních pramenů pravěku Evropy, a to v naději na zjištění obecnějších vztahů a souvislostí napříč pravěkem. Analýzy specifických příčin této nerovnováhy zasluhují pozornost systémovou, nikoli jen případovou (jako úvahy o povaze sídlišť kultury šňůrové: *Vencl 1994b; 2000; cf. Neustupný 2007 aj.*).

3. NĚKOLIK KRITICKÝCH POZNÁMEK

Již v úvodu zmíněné výhrady k nedostatku kritičnosti, mělké oborové paměti a jednostranné informovanosti v problematice vztahů mezolitu a neolitu u spoluautorů monografie *Květina a kol. 2015* doložím alespoň na několika příkladech.

Z autorského kolektivu pouze J. Řídký (*2015a*, 317) opatrně připouští „představu o migraci západotureckých komunit či jedinců na evropský kontinent“; texty druhé části knihy prostupuje víra v nezanedbatelný podíl lokální populace mezolitiků na neolitizaci střední Evropy, která je v rozporu s novějšími výsledky archeogenetiky (*Černý – Hofmanová – Květina 2017* s lit.) i s faktem, že zatím postrádáme věrohodná data o kvantitě lokálních mladomezolitických populací. Nekonkretizovaná představa (*Řídký 2015b*, 434) o neolitické společnosti jako o celku tvořeném mnohobarevnou směsí společenských uspořádání, v nichž se měly odrážet starší lovecko-sběračské modely (o nichž však nevíme nic konkrétního), koliduje s faktem, že prostor od severní Francie až po Ukrajinu zaujal komplex LnK, jakkoli není vzhledem ke geografickému rozšíření monolitický.

V otázce původu zemědělství se M. Končelová, autorka hlavních částí textu o českém neolitu (*2015*, 574–575), opírá zvláště o názory archeologa D. Gronenborna (blízké představám M. Zvelebila), zastávající lokálních mezolitických kořenů zemědělství, aniž by evidovala a respektovala kritické a odmítavé reakce botaniků (např. *Behre 2007; Kreuz 2007; Tinner – Nielsen – Lotter 2007*, vše s lit.; cf. *Divišová – Šída 2015*, 98). Např. A. Kreuz (*2007*, 266 sq.) označuje Gronenbornovy představy za fikce, odporující poznatkům archeobotaniky: nejstarší nálezy pěstovaného obilí (a luštěnin i lnu) jsou doloženy od ca 10 500 BP v jz. Asii (*Zohary – Hopf – Weiss 2012*, Map 1); pylovou analýzou nelze jednoznačně odlišit pyly trav od pylů obilí; jihovýchodní původ nejstaršího obilí ve střední a jv. Evropě prokazuje i složení doprovodných plevelů (*Kreuz 2007*, 281). Botanici upozorňují, že frekvence dokladů sběru např. lískových oříšků v mezolitu se výrazně neodlišuje od intenzity sběru z jiných období pravěku, že v mezolitu scházejí nálezy karbonizovaných stop sběru hlíz a kořinek (*Kreuz 2007*, 268) i dokladů skladování potravin (*Hajnalová 2007*) atd.

V kapitole věnované násilí v neolitu M. Končelová napsala (*2015a*, 462), že „tradiční ... až idealizovaná představa středoevropského neolitu jako nekonfliktní, snad až rajske společnosti prvních usedlých zemědělců se v posledních dvou dekádách vytrácela“, nejspíš proto, že při neznalosti domácí literatury názorově závisí především na německém diskursu. Počátek zmíněného „vytráčení“ totiž započal v Čechách již koncem 70. let vydělením kategorie „nástroj-zbraň“ (*Vencl 1979a*, atd.; cf. *Heath 2017*, s. XXIV), jejíž definice vyplynula ze zjištění, že první archeologické doklady ozbrojeného násilí nepředstavují specializované zbraně, ale zranění (např. *Vencl 1984a; 1984b*). K popularizaci tématu ozbrojených konfliktů v archeologii později přispěl zejména L. H. Keeley (*1996*) a od té doby se zmíněná problematika rozvinula do podoby archeologie konfliktů a v obecnější rovině jako archeologie násilí (např. *Carman – Harding eds. 1999; Parker Pearson – Thorpe eds. 2005; Otto – Thrane – Vankilde eds. 2006; Fernández-Götz – Roymans eds. 2017; Heath 2017* s lit.).

Navzdory absenci mezolitických pohřbů a pohřebišť LnK v Čechách vyznala M. Končelová (*2015b*, 487) svoji předpojatost pseudointerpretační figurou, resp. i z hlediska logiky pozoruhodným výrokem: „Právě absence samostatných pohřebišť v nejstarším období lineární keramiky v Čechách svědčí o složitém transformačním procesu, kdy se v lokálních podmínkách mohly projevat starší tradice a způsoby pohřbívání.“ Funerální chování mezolitu, doložené v Evropě ca 2000 pohřby (cf. *Vencl 2019a* s lit.), se od pohřbívání LnK i neolitických kultur jv. Evropy výrazně odlišuje.

O neobvyklé lokalitě Herxheim v Porýní, náležející pozdní fázi LnK, tvrdí M. Končelová (*2015c*, 490), že v interpretaci nálezu zarážejícího množství roztržštěných lidských kostí (včetně výskytu lebečních číší), náležejících ca 500 jedincům jen z prozkoumané poloviny lokality, pocházejících převážně z území vzdálených od Herxheimu, „panuje v současnosti naprostý soulad“; nejenže přejala interpretaci lokality autorky výzkumu A. Zeeb-Lanz jako ústředního rituálního místa LnK, ale zdokonalila ji podrobnou, avšak nepodloženou fabulací o spirituálních obřadech, k nimž poutníci ze širokého okolí od Francie po Čechy přinášeli těla zemřelých i jejich částí v rozkladu (!), aby tam kopali mělké protáhlé jámy, do nichž

je po obřadech rituální destrukce pohřbívali atd. (Končelová 2015c, 496). Důkladné antropologické analýzy lidských pozůstatků z Herxheimu (Boulestin – Coupey 2015 s lit.) však prokázaly, že šlo o sériově provozovaný kanibalismus. Prvá interpretace nesoučasných protáhlých a mělkých jam, sestavovaných do tvaru dvojitého pseudopříkopu jako ochrany sídliště proti nemateriálnímu ohrožení, umožnila interpretovat Herxheim jako sídlo dlouhodobě úspěšných loupežných kanibalů, beztrestně přepadajících a devastujících vsi LnK ve vzdálených oblastech, a to po dobu asi dvou generací (Vencl 2019b). Trvajícím nechuť k uznání existence ozbrojeného násilí v pravěku odporuje m.j. i výsledkům komparativní analýzy chování etnohistorických archaických společností (Divale – Harris 1976), dokládající že ozbrojená agrese představuje mezi archaickými společnostmi lovců a sběračů, zemědělců i pastevců běžný – nikoli však všudypřítomný a stejně intenzivní – způsob řešení konfliktů a napětí sociálního, ekonomického i iracionálního původu, a to od nepaměti až do současnosti.

H. Brzobohatá (2015a) shrnula poznatky o zdravotním stavu neolitické populace, získané analytickým studiem kostrových pozůstatků (první zemědělci nedosáhli na rozdíl od lovců pro epizodickou podvýživu svého růstového potenciálu; podle zkoumání zátěže dolních končetin – posuzované dle tvaru průřezů stehenních a holenních kostí – mobilita neolitické populace poklesla; většina závažných infekcí pochází z patogenů domácích zvířat atd.), upozornila např. na doklady hromadného úmrtí následkem infekce, na zdařilé chirurgické zákroky, ovšem s omezeným využitím domácích pramenů: proto např. zvýšení kazivosti chrupu připisuje neolitizaci (Brzobohatá 2015a, 436), ačkoli k ní došlo již během mezolitu následkem hojné konzumace uhlovodanů, což dokládají i nálezy z Čech (Vencl 2019a, 24); na případu sběru a konzumu žaludů v mezolitu Evropy (Vencl 1996, 100, tab. 3) lze tvrdit, že kazivost chrupu souvisí s konzumem uhlohydrátů, bez nichž by strava lovců nebyla vyvážená (cf. Meiklejohn – Zvelebil 1991, 136). Podíl sběru v pravěké stravě prokazuje výskyt stopových prvků, které se v pěstovaných plodinách nevyskytují (cf. Smrčka 2005). Na existenci dětských nakažlivých onemocnění lze v Čechách usuzovat i z milodarů v podobě skládanky dvou čepelek, vyrobených z téhož jádra, nalezených po jedné v dětských hrobech č. 57/69 (ca 2 roky) a 58/69 (ca 7 let) kultury s keramikou vypíchanou na pohřebišti v Plotištích (Vencl 1998, 143); pravděpodobně shodný úsudek připouští nálezy čepelek v blízkých hrobech č. 81 a 82 téže kultury z Miskovic (Vencl 1998, 142). Za diskutabilní lze považovat výrok o frekvenci původu zhojených zranění (Brzobohatá 2015a, 436), jaká se nezřídka vyskytují i na kostrách bojovníků, z nichž pouze někteří se dočkali pohřbu. Autorka se občas mýjí s českou nomenklaturou (např. svrchní paleolit na str. 435 a 440, neolitická tranzice na str. 438). Doklady epizodické podvýživy neolitiků poněkud narušují představy o neodolatelné přitažlivosti neolitického způsobu života pro mezolity; v tomto směru působí překvapivě pozorování C. Lévi-Strausse (1966, 193 sq., 203 sq.) u brazilského kmene Ňambikwárů, kteří se neoblékali, spali na zemi, ale po půl roku v obdobích dešťů žili v osadách, kde muži stavěli pevná obydlí, obdělávali zahrady a sklízeli z nich úrodu, zatímco ženy se nepřestaly věnovat sběru; v suchém období však opustili své osady, rozpadli se na malé skupinky a všichni se nadšeně vraceli k původnímu pohyblivému způsobu života lovců a sběračů (holemi i luky lovili hlodavce, hady, ještěrky, ptáky i ryby, sbírali plody, červy, pavouky aj.), kterého si cenili pro volnost pohybu, menší pracnost a bezstarostnost, třebaže při něm víceméně hladověli a v chatrných krátkodobých přístřešcích byli vystaveni rozmarům počasí, větru i chladu.

V knize *Květina a kol. 2015* zasluhuje povšimnutí i bohatá ilustrační složka, zahrnující především výběr dokumentárních snímků nálezů, archeologických lokalit i jejich výzkumu, rekonstrukce, mapy, tabelace, grafy aj. Rekonstrukce místy vyjevují nejistoty, vyplývající z nedochování některých složek pozůstatků: např. v kontrastu s doklady vyspělých tesařských technik, dochovaných od počátku neolitu výdřevou studní (obr. 9.5–3, s. 417), jsou nosné kůly střech nadále zobrazovány s rostlým rozvětvením (např. s. 377, 379, 387) a místy se zmiňuje přivazování dalších konstrukčních prvků. Nejednoznačnost provází prezentaci kupř. i neolitického odívání, o němž P. Květina (in *Květina a kol. 2015*, 16) v textu jen mimochodem poznamenal, že se textil stal v neolitu běžnou součástí garderoby. Na význam textilu se v archeologii usuzuje z frekvence anorganických pozůstatků po výrobě (přeslenů, tkalcovských závaží), event. vzácných nálezů zuhelnatělých zbytků nebo náhodných otisků na keramice před vypálením. Naproti tomu zpracování kůže je náleзовě podpreprezenzováno, neboť probíhalo běžně mimo sídliště a oproti textilu často bez specifických nástrojů; dochování kožených nebo kožešinových oděvů záviselo na uložení do zásaditého prostředí. Ke kompletnímu dochování organických pozůstatků docházelo jen za výjimečných okolností (v suchých pouštních, vysokohorských a arktických podmínkách), takže jen vzácné objevy typu Ötzi (např. Vencl 2012, 93 s lit.) připomínají významnou roli kůže a kožešin (dodnes u lovců, chovatelů, válečníků) ale i rostlinných materiálů v odívání, pomineme-li jejich ikonografické nebo literární uchování (např. v pověsti o Přemyslovi uchoval Kosmas bezděky existenci i selských střevců a torby, spletených z lipového lýka), jaké dlouho přežívaly v lidovém oblečení a v některých

profesích; proto znázornění neolitického odívání např. na ilustracích typu obr. 9.12-8 (s. 456 sq.) nebo 9.19-3 (s. 488) nejsou jen výtvarně pokleslé, ale také věcně nepodložené, a proto zavádějící. Vliv dochovaného oproti nedochovanému na představy o pravěku ostatně nejvýrazněji dokládá postavení pravěké keramiky ve srovnání s nádobami z tykvi, kůry, dřeva, kůže, rohů, vajec, mušlí, lýka, rostlinného pletiva, lubů, proutí aj. vedle keramiky archaických společností (např. *Veňcl 1979b; 1994a*).³

4. ZÁVĚR

Navzdory kvantitativnímu růstu pramenů a jejich interdisciplinárním analýzám, komparacím a interpretacím zůstávají v oblasti vztahů mezi neagrárními a nejstaršími agrárními společnostmi nepřehledně nutelne překážky v podobě regionálních mezer v pramenech a často jen přibližné nebo nejasné chronologické vztahy. Expanse neolitu představovala vstup nevelkých komunit do oblastí relativně řídké osídlených lovci a sběrači, což připouštělo možnost kontaktu dvou nesusoudých populací a hospodářských systémů, lišících se způsobem sídlení, ekonomik, společenskou strukturou, buď bezprostřední, nebo odloženou spotřebou atd., až po různé kosmologické představy. Evropou se neolit šířil jako ucelený a vyvinutý systém z Blízkého východu po vodě i suchozemskými trasami od jihu a východu, přičemž postupem k severozápadu docházelo ke kulturnímu ochuzování a rustikalizaci. V oblastech pro zemědělství příznivých prosazovali zemědělský způsob života migranti, na územích s podmínkami pro zemědělství méně vhodnými přejímaly lokální populace kontaktem s migranty pro ně užitečné prvky neolitické kultury selektivně. Úvahy o tzv. komplexních formách evropského mezolitu (J. Chapman, M. Zvelebil aj.) a autochtonním vzniku zemědělství v Evropě (D. Gronenborn aj.) nenacházejí přesvědčivé doklady v pramenech archeologických ani botanických. Vedle nedostupnosti dat o četnosti populací lokálních mezolitiků a pronikajících neolitiků náleží mezi významná omezení snah o zjišťování kulturní kontinuity nedostatek pramenů k poznání forem funerálního chování: ač z mezolitu střední a jv. Evropy pocházejí pohřby jen místy, lze z nich odvodit charakteristiku dobového pohřebního ritu. Naproti tomu z počátků nesporně početnějších neolitických populací Blízkého východu, jihovýchodní i střední Evropy pochází překvapivě málo a nesusoudých dokladů pohřbívání: dokud nezískáme informace nebo alespoň představu, co tehdy představovalo ekvivalenty dnešních rozptylových louček, zůstanou odpovědi na otázky regionálně variabilních vztahů mezi expandujícími agrárními společnostmi a lokálními lovci, rybáři a sběrači podstatně neúplné.

V průběhu pravěku a protohistorie se opakující období absence pohřbů, případně i změn modů funerálního chování sotva představují náhodné události nebo následky výměny populací. Patrně častěji souvisejí se změnami kosmologických představ, případně vznikají převzetím změn zvnějšku následováním příkladu vlastních nebo nových elit. Změny způsobů pohřbívání mohly zanechat i hmotné stopy nebo souviset s dalšími současnými změnami, v této souvislosti možná zatím přehlíženými jevy (s výskytem nových artefaktů, změnami chování v jiných oblastech), což by směřovalo k systémovému, strukturálnímu přístupu v interpretaci zatím nevysvětlených jevů.⁴

LITERATURA

- Behre, K.-E. 2007: Evidence for Mesolithic agriculture in and around Central Europe? Vegetation History and Archaeobotany 16, 203–219.*
- Bollongino, R. et al. 2013: 2000 Years of Parallel Societies in Stone Age in Stone Age Central Europe, Science 342, 479–481.*
- Bonsall, C. 2008: The Mesolithic of the Iron Gates. In: Bailey, G. – Spikins, P. (eds.), Mesolithic Europe. Cambridge, 238–279.*
- Bonsall, C. et al. 1997: Mesolithic and Early Neolithic in the Iron Gates: a palaeodietary perspective, Journal of European Archaeology 5, 50–92.*
- Bonsall, C. – Macklin, M. G. – Payton, R. W. – Boroneanț, A. 2002: Climate, floods, and river gods: Environmental change of the Mesolithic-Neolithic transition in south-east Europe, Before farming: the archaeology of Old World hunter-gatherers 3–4, 1–15.*

³ Přetížení textu autocitacemi omlouvám jejich snadnou dostupností.

⁴ Za konzultace a informace vděčím D. Dreslerové, M. Hajnalové, J. Pavúkovi, M. Dobešovi, J. Eignerovi a F. Ochránovi.

- Borić, D. 2002: Lepenski Vir conundrum: reinterpretation of the Mesolithic and Neolithic sequences in the Danube Gorge, *Antiquity* 76, 1026–1035.
- Borić, D. – French, C. A. I. – Stefanović, S. – Dimitrijević, V. – Cristiani, E. – Gurova, M. – Antonović, D. – Allué, E. – Filipović, D. 2014: Late Mesolithic lifeways and deathways at Vlasac (Serbia), *Journal of Field Archaeology* 39:1, 4–31.
- Borić, D. – Price, T. D. 2013: Strontium isotopes document greater human mobility at the start of the Balkan Neolithic, *Proceedings of the National Academy of Sciences* 110, 3298–3303.
- Boulestin, B. – Coupey, A. S. 2015: *Cannibalism in the Linear Pottery Culture*. Oxford.
- Bramanti, B. et al. 2009: Genetic discontinuity between local hunter-gatherers and central Europe's first farmers, *Science* 326 (5949), 137–140.
- Brinch Petersen, E. 2016: Afterlife in the Danish Mesolithic – the creation, use and discarding of „Loose Human Bones“. In: Grünberg et al. (eds.) 2016, 47–62.
- Bugajska, K. – Gumiński, W. 2016: How many steps to heaven? Loose human bones and secondary burials at Dudka and Szczepanki, the Stone Age foragers' sites in Masuria, NE-Poland. In: Grünberg, J. M. et al. (eds.) 2016, 511–544.
- Burgert, P. 2015: Brunn am Gebirge. In: Květina, P. a kol. 2015, 411–414.
- Brzobohatá, H. 2015a: Nemoci a ranhojiči. In: Květina, P. a kol. 2015, 435–439.
- Brzobohatá, H. 2015b: Genetický původ. In: Květina, P. a kol. 2015, 439–441.
- Carman, J. – Harding, A. eds. 1999: *Ancient Warfare – Archaeological Perspectives*. Stroud.
- Černý, V. – Hofmanová, Z. – Květina, P. 2017: Synopse populační genetiky evropského pravěku, *Archeologické rozhledy* 69, 331–360.
- Dębiec M. 2016: The LBK ritual-burial complex from Nezvis'ko, western Ukraine. In: Amkreutz, L. – Haack, F. – Hofmann, D. – van Wijk, I. (eds.), *Something out of the ordinary? Interpreting diversity in the Early Neolithic Linearbandkeramik culture of central and western Europe*. Newcastle upon Tyne, 227–245.
- Divale, W. T. – Harris, M. 1976: Population, Warfare, and the Male Supremacist Complex, *American Anthropologist* 78, 521–538.
- Divišová, M. – Šída, P. 2015: Plant use in the Mesolithic period: archaeobotanical data from the Czech Republic in a European context: a review, *Interdisciplinaria Archaeologica. Natural Sciences in Archaeology* 6, 95–106.
- Dreslerová, D. – Pokorný, P. 2004: Vývoj osídlení a struktury pravěké krajiny na středním Labi. Pokus o přímé srovnání archeologické a pyloanalytické evidence, *Archeologické rozhledy* 56, 739–762.
- Eigner, J. – Řezáč, M. 2014: Chronologická hodnota trapézů v českém mezolitu, *Archeologie ve středních Čechách* 18, 471–488.
- Fernández-Götz, M. – Roymans, N. eds., 2017: *Conflict Archaeology. Materialities of Collective Violence from Prehistory to Late Antiquity*, *Themes in Contemporary Archaeology*, Vol. 5, EAA, Routledge.
- Gramsch, B. 2016: The Mesolithic burials of North-Eastern Germany – synopsis and new aspects. In: Grünberg, J. M. et al. (eds.) 2016, 385–400.
- Grünberg, J. M. – Gramsch, B. – Larsson, L. – Orschiedt, J. – Meller, H. eds. 2016: *Mesolithic burials – Rites, symbols and social organisation of early postglacial communities*. International Conference Halle (Saale), Germany, 18th–21th September 2013. Band 1–2. Halle.
- Gumiński, W. – Bugajska, K. 2016: Exception as a rule. Unusual Mesolithic cemetery and other graves at Dudka and Szczepanki, Masuria, NE-Poland. In: Grünberg, J. M. et al. (eds.) 2016, 465–510.
- Hajnalová, M. 2007: Early farming in Slovakia: an archaeobotanical perspective. In: Colledge, S. – Conolly, J. (eds.), *The origins and spread of domestic plants in Southwest Asia and Europe*. Walnut Creek, 295–314.
- Heath, J. 2017: *Warfare in Neolithic Europe. An Archaeological and Anthropological Analysis*. Barnsley.
- Childe, V. G. 1925: *The Dawn of European Civilisation*. London.
- Childe, V. G. 1929: *The Danube in Prehistory*. Oxford.
- Jeunesse, C. 1997: *Pratiques funéraires au Néolithique ancien: Sépultures et nécropoles danubiennes (5500–4900 av. J.-C.)*. Paris.
- Karsten, P. – Knarrström, B. 2001: Tågerup – fifteen hundred years of Mesolithic occupation in Western Scania, Sweden: a preliminary view, *European Journal of Archaeology* 4, No. 2, 165–174
- Keeley, L. H. 1996: *War before civilization. The Myth of the Peaceful Savage*. New York.
- Keeley, L. H. – Cahen, D. 1989: Early Neolithic Forts and Villages in NE Belgium: A Preliminary Report, *Journal of Field Archaeology* 16, 157–176.
- Kent, S. 1990: A cross-cultural study of segmentation, architecture, and use of the space. In: S. Kent (ed.), *Domestic architecture and the use of space: An interdisciplinary cross-cultural study*. Cambridge, 127–152.
- Končelová, M. 2015a: Násilí v neolitu. Důkazy války nebo rituálního chování? In: Květina, P. a kol. 2015, 462–465.
- Končelová, M. 2015b: Hroby a pohřební ritus. In: Květina, P. a kol. 2015, 484–490.

- Končelová, M. 2015c: Herxheim – centrum kultu, krvavých rituálů nebo jiných obřadů? In: Květina, P. a kol. 2015, 490–496.
- Kreuz, A. 2007: Archaeobotanical perspectives on the beginning of agriculture north of the Alps. In: Colledge, S. – Conolly, J. (eds.), *The origins and spread of domestic plants in Southwest Asia and Europe*. Walnut Creek, 259–294.
- Kuna, M. – Kunová, A. 2016: Petr Květina a kol.: Minulost, kterou nikdo nenapsal (Červený Kostelec 2015), *Archeologické rozhledy* 68, 576–582.
- Květina, P. 2015: Evoluce, adaptace a zrození bohů. In: Květina, P. a kol. 2015, 319–322.
- Květina, P. a kol. 2015: *Minulost, kterou nikdo nezapsal*. Praha.
- Lenneis, E. 2010: Empty graves in LBK cemeteries – indication of special burial practises, *Documenta Praehistorica* 37, 161–166.
- Lévi-Strauss, C. 1966: *Smutné tropy*. Praha.
- Meiklejohn, C. – Zvelebil, M. 1991: Health status of European populations at the agricultural transition and implications for the causes and mechanisms of the adopting of farming. In: Bush, H. – Zvelebil, M. (eds.), *Health in past societies*. British Archaeological Reports, International Series 567. Oxford, 129–146.
- Müller-Karpe, H. 1969: *Handbuch der Vorgeschichte*. 2. Band. Jungsteinzeit. München.
- Neugebauer-Maresch, Ch. – Lenneis, E. 2015: Das linearkeramische Gräberfeld von Kleinhadersdorf. *Mitteilungen der Prähistorischen Kommission*, B. 82. Wien.
- Neustupný, E. 2007: *Metoda archeologie*. Plzeň.
- Neustupný, E. 2010: *Teorie archeologie*. Plzeň.
- Nieszery, N. 1995: Linearkeramische Gräberfelder in Bayern. *Internationale Archäologie* 16. Espelkamp.
- Otto, T. – Thrane, H. – Vankilde, H. eds. 2006: *Warfare and Society*. Archaeology and Social Anthropological Perspectives. Aarhus.
- Parker Pearson, M. – Thorpe, I. J. N. eds. 2005: *Warfare, Violence and Slavery in Prehistory*. British Archaeological Reports, International Series 1374. Oxford.
- Paolů, I. 2014a: *Společnost a lidé na neolitickém sídlišti Bylany*. Praha.
- Paolů, I. 2014b: Počátky neolitu Čech v prostoru, čase a pravděpodobnosti. In: Popelka, M. – Šmidtová, R. (eds.), *Neolitizace aneb setkání generací*. Praha, 165–174.
- Paolů, I. – Zápotocká, M. 2007: *Archeologie pravěkých Čech 3. Neolit*. Praha.
- Pavúk, J. 1972: Neolitiches Gräberfeld in Nitra, *Slovenská archeológia* 20–5–105.
- Pavúk, J. 2014: Vznik kultúry s lineárnou keramikou vo svetle chronológie neolitických kultúr na Balkáne. In: Popelka, M. – Šmidtová, R. (eds.), *Neolitizace aneb setkání generací*. Praha, 175–217.
- Pinhasi, R. et al. 2012: The genetic history of Europeans, *Trends in Genetics* 28, 496–505.
- Plonka, T. 2003: *The Portable Art of Mesolithic Europe*. Wrocław.
- Řídký, J. 2015a: Dlouhá předovýchodní cesta. In: Květina, P. a kol. 2015, 313–319.
- Řídký, J. 2015b: Společnost v neolitu. In: Květina, P. a kol. 2015, 431–435.
- Shennan, S. – Edinborough, K. 2007: Prehistoric population history: from the Late Glacial to the Late Neolithic in Central and Northern Europe, *Journal of Archaeological Science* 34 (8), 1339–1345.
- Smrčka, V. 2005: *Trace elements in bone tissue*. Prague.
- Srejović, D. 1969: *Lepenski Vir. Nova praistorijska kultura u Podunavlju*. Beograd.
- Svoboda, J. ed. 2003: *Mezolit severních Čech. Komplexní výzkum skalních převisů na Českolipsku a Děčínsku 1978–2003*. Dolnověstonické studie 9. Brno.
- Svoboda, J. et al. 2007: Mesolithic Settlement and Activities in Rock Shelters of the Kamenice River Canyon, Czech Republic, *Euroasian Prehistory* 5, 95–127.
- Šída, P. – Prostředník, J. – Kuneš, P. 2011: New Radiocarbon Data for the North Bohemian Mesolithic, *Interdisciplinaria Archaeologica. Natural Sciences in Archaeology* 2/2, 151–157.
- Šmíd, M. 2013: *Kralice na Hané: Birituální pohřebiště kultury s lineární keramikou*. Olomouc.
- Tichý, R. 2014: Neolitizace jako proces vzájemného učení. In: Popelka, M. – Šmidtová, R. (eds.), *Neolitizace aneb setkání generací*. Praha, 301–319.
- Tinner, W. – Nielsen, E. H. – Lotter, A. F. 2007: Mesolithic agriculture in Switzerland? A critical review of evidence, *Quaternary Science Reviews* 26, 1416–1431.
- Todorova, H. 2002: *Durankulak, Band 2. Die prähistorischen Gräberfelder*. Sofia.
- Tringham, R. 2000: Southeastern Europe in the Transition to Agriculture in Europe: Bridge, Buffer or Mosaic. In: Price, D. – Gebauer, B. (eds.), *The Transition to Agriculture in Prehistoric Europe*. Cambridge, 19–56.
- Vencl, S. 1979a: Počátky zbraní. K otázce poznání poznatelnosti pravěké výzbroje, *Archeologické rozhledy* 31, 640–694.

- Vencl, S. 1979b: Nádoby z látek živočišného původu, *Archeologické rozhledy* 31, 530–570.
- Vencl, S. 1984a: War and Warfare in Archaeology, *Journal of Anthropological Archaeology* 3, 116–132.
- Vencl, S. 1984b: Stopy zranění zbraněmi jako archeologický pramen poznání vojenství, *Archeologické rozhledy* 36, 445–451.
- Vencl, S. 1985: Žaludy jako potravina. K poznání významu sběru pro výživu v pravěku, *Archeologické rozhledy* 37, 516–565.
- Vencl, S. 1994a: Nádoby z organických hmot v archeologických nálezech, *Archeologické rozhledy* 46, 527–532.
- Vencl, S. 1994b: K problému sídlišť kultur s keramikou šňůrovou, *Archeologické rozhledy* 46, 3–24.
- Vencl, S. 1996: Acorns as a food: again, *Památky archeologické* 87, 95–111.
- Vencl, S. 1998: Bemerkungen zur Auswertung der Steinindustriefunde aus neolithischen Gräbern in Böhmen. In: Zápotocká, M., *Bestattungsritus des böhmischen Neolithikums (5500–4200 B.C.)*. Praha, 141–144.
- Vencl, S. 2000: Povzdech nad diskusí o sídlišťích kultury se šňůrovou keramikou, *Archeologické rozhledy* 52, 131–133.
- Vencl, S. 2003: K otázce věrohodnosti archeologických map. In: Šmerda, L. – Vařeka, P. (eds.), *Sedmdesát neustupných let*. Praha – Plzeň, 257–271.
- Vencl, S. ed. a kol. (Fröhlich, J. – Horáček, I. – Michálek, J. – Pokorný, P. – Přichystal, A. – Vencl, S.) 2006: *Nejstarší osídlení jižních Čech. Paleolit a mezolit*. Praha.
- Vencl, S. 2009: The Mesolithic and Neolithic in Bohemia. In: Burdukiewicz, J. M. et al. (eds.), *Understanding the Past*. Warsaw, 405–410.
- Vencl, S. 2012: Ötzi: muž z tyrolského ledovce optikou archeologie nenalázaného, *Archologie západních Čech* 4, 90–102.
- Vencl, S. ed. 2013: *Prehistory of Bohemia 1. The Palaeolithic and Mesolithic*. Praha.
- Vencl, S. 2016a: Antropofagie jako jedna z forem pravěkého násilí, *Archeologie ve středních Čechách* 20, 555–572.
- Vencl, S. 2016b: Pravěké zápalné oběti: případ knovízských objektů z Prahy 9 – Běchovic, *Archeologie ve středních Čechách* 20, 277–305.
- Vencl, S. 2019a: Pohřbívání z perspektivy nedochovaného, *Archeologie ve středních Čechách* 23, 7–43.
- Vencl, S. 2019b: Herxheim as evidence of the existence of long-distance wars in prehistory, *Archeologie ve středních Čechách* 23, 387–401.
- Vondrovský, V. – Bumerl, J. – Šída, P. – Ptáková, M. – Pták, M. – Chvojka, O. 2018: Nové poznatky o neolitickém osídlení jižních Čech, *Archeologické rozhledy* 70, 147–194.
- Zápotocká, M. 1998a: *Bestattungsritus des böhmischen Neolithikums (5500–4200 B. C.)*. Gräber und Bestattungen der Kultur mit Linear-, Stichband- und Lengyelkeramik. Praha.
- Zápotocká, M. 1998b: Bylany – sídelní areál kultur s keramikou lineární a vypíchanou, pohřby na sídlišti a otázka existence pohřebiště. In: Pavlů, I. (ed.), *Bylany Varia 1*. Praha, 125–146.
- Zápotocká, M. 2005: Průzkum a výzkum v mikroareálu Bylany 5. In: Pavlů, I. (ed.), *Bylany Varia 3*. Praha, 39–54.
- Zohary, D. – Hopf, M. – Weiss, E. 2012: *Domestication of Plants in the Old World. The origin and spread of domesticated plants in south-west Asia, Europe and the Mediterranean Basin*. Fourth Edition. Oxford.
- Zvelebil, M. 1994: Plant use in the Mesolithic and the implications for the transition to farming, *Proceedings of Prehistoric Society* 60, 95–134.
- Zvelebil, M. – Pettitt, P. 2008: Human condition, life, and death at an early Neolithic settlement: bioarchaeological analyses of the Vedrovice cemetery and their biosocial implications for the spread of agriculture in central Europe, *Anthropologie* 46, 2–3, 195–218.

Problems of interpretation of the Mesolithic/Neolithic relations

The text critically reviews the second part of a book by *Květina et al. 2015* (the first part of the book was reviewed by *Kuna – Kunová 2017*), which summarizes the authors' current state of knowledge about the Neolithic period as a key development stage of human society, which, after a lengthy – according to our current knowledge about 3 million years long – period of subsistence through gathering and hunting, including fishing, transformed into intense gathering leading to agriculture and animal husbandry and, surprisingly fast, developed from self-sufficient villages to the earliest urban and stratified societies of ancient civilizations.

The aforementioned second part of the book, an attempt at the explanation of the Neolithisation process in Central Europe, consists of chapters written by eight authors. Some chapters conversantly summarise the state and directions of research, others just impersonally and sometimes uncritically inform about important sites

(such as chapters 8.10, 9.20, 9.21), or summarise the knowledge about the individual types of finds (such as chapters 9.5, 9.6), others were written without any personal interest or contribution, without the knowledge of the state of research, and sometimes even terminology (chapters 9.10, 9.11). What the texts have in common is a shallow subject memory (the knowledge of literature is limited to the last decade), a unilateral familiarity with Neolithic sources only, and frequent absence of a critical approach towards the presented topics.

This second part of the monograph significantly features a shared distrust to the discipline's findings when the authors uncritically accept the interpretation of earlier results of archaeogenetical studies (*Zvelebil – Pettitt 2008*), or more precisely, generalize the assertion about a strong contribution of local Mesolithic populations to the emergence and formation of the Neolithic in Europe, based mainly on situations from the northern parts of the continent. Although archaeological analyses of Central European sources with opposite results had already been known at the time when the texts were written, the authors of the above synthesis (1) adopted the interpretation of antiquated archaeogenetic results and (2) drew conclusions from these, which do not correspond to the state of knowledge about local Mesolithic archaeological sources; moreover, they ignored (3) the existing spatially and chronologically coherent archaeological system (*Childe 1925; 1929*). Childe's concept, gradually complemented and refined through the increase in the source base, including evidence for the innovatory, structural and artefactual dependence of the Central European Neolithic on the development in southeastern Europe, has proven the expansion of arable farming and animal husbandry originating from the Near East, at a scale corresponding to the quality and quantity of sources of that time. His development scheme has only been modified in the field of absolute chronology, which, especially thanks to AMS ^{14}C , now seems to confirm the validity of Childe's almost one-hundred-year-old archaeological concept.

The opinions regarding the Neolithisation of Europe were at the very beginning influenced by the fact that Childe's mentioned identification of the southeastern origin of the European Neolithic was not welcomed with enthusiasm in Britain, for it unintentionally placed the then imperial world power in a peripheral position. Although geographically true, this is difficult to accept psychologically. The local professional response is still apparent from the emphasis on the study of the Mesolithic, which developed over a longer period in northern Europe, due to a later advent of the Neolithic, and local sources were also much better preserved in wet areas than on dry land further inland. This later led to the construct of developed, so-called complex forms of the Mesolithic, which supposedly developed spontaneously towards the Neolithic. Such claims about the increase in complexity during the Mesolithic period were subjected to criticism by D. Borić (*2002, 1036*), who used sources from the region of the Iron Gates and put these opinions into the context of post-colonial attachment to hunters and gatherers, and the perceived nostalgia for the prosperous golden age, identified with the Mesolithic period.

In contrast to the qualitative increase in sources, the field of relations between the non-agrarian and the earliest agrarian societies remains unclear due to insurmountable obstacles in the form of regional gaps in sources and often only outlined or unclear chronological relations. The expansion of the Neolithic civilization meant the arrival of small communities in areas which were only thinly populated by hunters and gatherers. This enabled possible contacts between two non-coherent populations and economic systems. The Neolithic spread throughout Europe as a complex and developed system from the Near East, both on water and dry land, from the south and east, while during its advance towards the northwest, it gradually led to cultural poverty and rusticity. In areas suitable for agriculture, the agricultural lifestyle was promoted by migrants, and in areas with less suitable conditions for agriculture, useful elements of Neolithic culture were selectively adopted by local populations through contacts with migrants. The speculations about the so-called complex forms of European Mesolithic and the autochthonous emergence of agriculture in Europe have no support in archaeological or botanical sources. Apart from the inaccessibility of data about the size of populations of local Mesolithic and penetrating Neolithic peoples, also the lack of sources for an investigation of forms of funerary behaviour belongs to serious obstacles hindering the determination of cultural continuity. Although Mesolithic graves are only known from certain parts of central and southeastern Europe, they can be used to reconstruct the characteristic funeral rite of that period. In contrast to this, the early days of unquestionably more numerous Neolithic populations of the Near East, southeastern and central Europe have yielded surprisingly little evidence for burials: until we gain more information or at least a glimpse into of what the equivalents of today's grounds for scattering ashes might have been, the answers to the questions of regionally variable relations between expanding agrarian societies and local hunters will remain incomplete.

(English by Jan Machula)
